

DOI 10.31392/NPU-nc.series15.2022.2(146).16
УДК 796.011.3:373:37.014.3

Крук М. З.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри фізичного виховання та спортивного вдосконалення,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Булгаков О. І.,
кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
завідувач кафедри фізичного виховання та спортивного вдосконалення,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Крук А. З.,
старший викладач кафедри теоретико-методичних основ фізичного виховання і спорту,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Шоханова К. А.,
викладач кафедри фізичного виховання та спортивного вдосконалення,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Шоханов О. С.,
асистент кафедри природничих та соціально-гуманітарних дисциплін,
Житомирський медичний інститут
Савінчева Л. П.
викладач фізичного виховання КЗ «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж»
Київської обласної ради, м. Біла Церква

ЗМІСТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті представлено різні аспекти становлення та розвитку системи фізичного виховання в українських закладах освіти у радянський період історії нашої держави, виявлено проблеми шкільного фізичного виховання у незалежній Україні та окреслено перспективи його подальшого розвитку, окрім того, проаналізовано найбільш важливі державні документи та навчальні програми за якими працювали заклади освіти в Україні у 20-80-ті рр. ХХ ст., що визначали завдання та зміст шкільної системи фізичного виховання у цей період, виявлено етапи реформування фізичного виховання підростаючого покоління в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століття та окреслено їх особливості і, на останок, визначено проблеми та можливі шляхи реформування галузі фізичного виховання в українських школах.

Ключові слова: фізичне виховання, освітній заклад, система, навчальна програма, школярі, фізичні якості, девальвація, реформа.

Kruk M., Bulgakov A., Kruk A., Shokhanova K., Shokhanov O., Savincheva L. The content of physical education of schoolchildren: historical aspects, problems and prospects. In the context of building the national system of general secondary education, implementation of the Concept "New Ukrainian School", the issue of analysis of the content and objectives of physical culture in curricula and programs of physical education in Ukrainian educational institutions in the Soviet period of history and in the first decades of its independence.

The article presents various aspects of the formation and development of the system of physical education in Ukrainian educational institutions in the Soviet period of our country's history, identifies problems of school physical education in independent Ukraine and outlines prospects for its further development. relations are always a reflection of the general state of development of society, and therefore the specifics of domestic education - is a reflection of the development of the state. That is why the analysis of the educational policy of the state in a certain historical period is logical to conduct in the context of the analysis of socio-political, economic and socio-cultural level of development of the state. In addition, the article analyzes the most important state documents and educational programs on which educational institutions in Ukraine worked in the 20-80s of the twentieth century, which determined the objectives and content of the school system of physical education in this period of the younger generation in Ukraine at the end of the XX - beginning of the XXI century and outlined their features and, finally, identified problems and possible ways to reform the field of physical education in Ukrainian schools.

Key words: physical education, educational institution, system, curriculum, schoolchildren, physical qualities, devaluation, reform.

Постановка проблеми. За умови розвитку національної системи освіти та реалізації Концепції "Нова Українська школа", важливого значення набуває питання аналізу змісту та завдань фізичної культури у навчальних планах та програмах з фізичного виховання в українських закладах освіти як у радянський період історії нашої держави, так і у перші десятиріччя її незалежності. Актуальним, також, є виявлення певних проблем і протиріч, що виникають у процесі масштабного реформування освітньої галузі.

Вивчення процесу становлення і розвитку шкільної фізичної культури, аналіз навчальних планів і програм у різних історичних періодах, уміле використання цього досвіду, дозволить, на нашу думку, суттєво вплинути на процес реформування фізичного виховання у школах України.

Аналіз літературних джерел. Аналіз історіографії досліджуваної проблеми дає підстави стверджувати про значні історико-педагогічні напрацювання, зокрема, питання історії української школи і педагогіки висвітлювались у публікаціях О. Сухомлинської (2005), Л. Березівської (2008), О. Любар (2010), М. Левківського (2011), Н. Побірченко (2012) О. Пронікова (2015) та інших.

Історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури відображені у наукових працях О. Винничука (2001), Р. Тягура (2014), А. Ваколюк (2016), Н. Сороколіт (2018) та інші. Їх результати засвідчують, що в українських закладах освіти нагромаджено певний позитивний досвід впровадження засобів фізичного виховання як на уроках фізичної культури, так і у позанавчальний час.

Мета статті – теоретичний аналіз історичних аспектів розвитку змісту фізичного виховання школярів в українських освітніх закладах та особливостей реформування галузі фізичного виховання в Україні, а також, окреслити проблеми та перспективи реформування галузі фізичного виховання в українських школах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нажаль, економічні негаразди останніх десятиріч значно змістили акценти виховання у нашій країні, віддалило вирішення проблеми фізичного виховання молодого покоління на останній план. Сучасна школа, через надмірну насиченість навчальних програм, недостатнє фінансування, девальвацією процесу фізичної підготовки не може ефективно здійснювати процес фізичного виховання учнів. У концептуальних засадах реформування середньої школи "Нова українська школа", нажаль, також, не приділяється достатньо уваги фізичному вихованню дітей і молоді, обмежившись загальними фразами про їх здоровий спосіб життя.

Така ситуація вимагає наукового обґрунтування проблеми фізичного виховання у навчально-виховних закладах, пошуку шляхів її вирішення та втілення результатів теоретичних досліджень у реальну практичну площину.

Освітні процеси на різних історичних етапах розвитку суспільства є віддзеркаленням загального стану його розвитку, а тому специфіка вітчизняної освіти є відображенням розвитку самої держави. Зміст і практика освітньої діяльності залежать, у першу чергу, від державних інтересів, від суспільно-політичного життя в країні і розглядаються у самому широкому соціокультурному контексті та у нерозривному зв'язку з усім процесом соціалізації людей. Через це аналіз освітньої політики держави у певний історичний період логічно проводи у контексті аналізу суспільно-політичного, економічного й соціокультурного рівня розвитку самої держави [8].

Варто зазначити, що дослідження сучасних українських істориків педагогіки свідчать про те, що радянський період функціонування і розвитку освіти в Україні розглядається у контексті одного тривалого періоду, що характеризується пануванням тоталітарної комуністичної ідеології. Без сумніву, всі ці роки освіта у Радянській Україні була заідеологізованою та заполітизованою, однак за сімдесят років в СРСР змінювалися і політичні, і економічні, і педагогічні умови, що, у свою чергу, зумовлювало і зміни у розвитку освіти, як і ставленні до фізичної культури, зокрема.

Протягом усієї історії радянського фізкультурного руху комуністична влада намагалась одноособово спрямовувати розвиток фізичної культури і спорту, розглядаючи цю галузь і як складову частину нової соціалістичної культури, і як цілеспрямований засіб комуністичного виховання, визначаючи своїми директивними документами, як організаційні основи так і завдання та зміст всієї радянської системи фізичного виховання [5].

Декрети 20-х років, зокрема, декрет "Про єдину трудову школу" та інші спрямовувалися, у першу чергу, на охорону здоров'я дітей та поліпшення роботи санаторіїв і будинків відпочинку.

Із середини 20-х рр. у країні було розгорнуто рух за ліквідацію, так званої, "фізкультурнеграмотності", що супроводжувався залученням населення, у тому числі і дітей, до спортивних секцій, роз'яснюючи оздоровче та виховне значення занять фізичними вправами. Тоді як у фізичному вихованні школярів не було чітко визначено ні зміст, ні методи із формами фізкультурної роботи школи.

Саме відсутність програмового забезпечення характеризує не тільки перші повоєнні роки, щодо реалізації змісту фізичного виховання в галузі народної освіти, а й, власне, майже весь період становлення фізичного виховання у закладах освіти України в 20-х роках ХХ ст.

Постанова ЦК КПРС від 13 липня 1925р. "Про завдання партії в галузі фізичної культури" мала слугувати певним імпульсом до розробки нової, єдиної, обов'язкової для всіх "Програми для трудових шкіл", щоб усунути різнобій у методах роботи з фізичного виховання. І така програма з фізичної культури з'явилася у 1927 році, що стала основою для подальших програм з фізичного виховання у школах України.

У програмі були названі форми організації занять з фізичної культури визначалися засоби і методи проведення уроку. Окрім того, уроки фізичної культури мали пов'язуватися із загальноосвітніми комплексами, а інструктори фізкультури використовували фізичні вправи, що максимально нагадували трудові процеси.

Постанови 1931 та 1932 років вимагали перебудови навчального процесу на базі нових навчальних програм. Урок фізичної культури, якому загрожувала серйозна небезпека бути розчиненим в різних заходах з гігієнізації, був визнаний основною формою навчання учнів.

Ці постанови ЦК компартії та введення комплексу "Готовий до праці та оборони СРСР" (ГПО) допомігли ліквідувати розбіжності у засобах і методах фізкультурної роботи і свідчать про початок етапу розвитку системи фізичного виховання учнів. Все це стало передумовою для введення у 1932 році в освітніх закладах стабільної програми з фізичної культури, що базувалася на систематичному проведенні уроків [5].

Слід зазначити, що ця програма ставила завдання надавати школярам теоретичні знання з фізичної культури та проведення практичних занять з надання першої медичної допомоги. Саме до неї вперше було включено єдині нормативні вимоги, що склалися на основі комплексу ГПО.

У зв'язку із тим, що у другій половині 30-х років розширилася мережа дитячих спортивних шкіл, а спорт став пронизувати і шкільну фізичну культуру, навчальний матеріал програми 1937 року класифікувався не за основними

рухами, а вже за видами спорту, а урок фізкультури мав бути поділений на дві частини: основну і додаткову. Дана навчальна програма передбачала і загальну фізичну підготовку, а для контролю засвоєного матеріалу вчителями проводилися контрольні вправи і приймалися заліки.

З 1939 року у шкільні програми з фізичної культури була включена початкова військова підготовка та формування вмінь рукопашного бою. Перед загальноосвітніми школами, з метою зміцнення обороноздатності країни, ставилося завдання більш широкого використання засобів фізичного виховання, що свідчить про воєнізацію фізичної культури у цей період.

На прикінці 50-х років продовжуються теоретичні і експериментальні пошуки шляхів удосконалення змісту шкільної освіти, через що вивчалось досить широке коло питань, зокрема, вікові особливості розвитку дітей на різних етапах навчання.

Становленню "фізкультури" як навчальної дисципліни у школах радянської України сприяв наказ 1959 року "Про заходи щодо поліпшення фізичного виховання у школах і педагогічних навчальних закладах СРСР" у якому наголошувалося, що "директори шкіл, повинні подолати недоліки щодо фізичного виховання учнів, усвідомивши той факт, що його недооцінка ускладнює весь навчально-виховний процес і перешкоджає підвищенню успішності учнів".

У Положенні "Про фізичне виховання учнів загальноосвітніх шкіл" що було введене в дію у 1971 році конкретизувалися завдання, зміст та особливості організації процесу фізичного виховання у школах. Фізичне виховання у ньому трактується як "органічна частина радянської системи виховання і навчання дітей, у процесі якого мають вирішуватися завдання зміцнення їх здоров'я, розвитку як фізичних якостей, так і удосконалення моральних і вольових, а також, розширення функціональних можливостей організму." [2].

У наступному 1972 році вводиться оновлений комплекс ГПО, що відповідав новим завданням системи фізичного виховання. Варто зазначити, що на його основі планувалися і реалізовувались усі завдання шкільної системи фізичного виховання аж до початку 90-х років XX сторіччя.

Аналіз науково – методичної літератури та офіційних документів свідчить, що у період незалежності України фізичне виховання як складової частини освітнього процесу проходило у своєму становленні чотири етапи.

Перший етап (1991–1998 рр.) – етап концептуалізації, характеризувався зміною пріоритетів у державній політиці загалом і в освітній, зокрема. Основна увага, на цьому етапі, приділялась створенню нормативно-правової бази з фізичного виховання. У цей час приймається "Закон України про фізичну культуру і спорт", згідно із яким у загальноосвітніх школах України вивчення фізичної культури передбачалося в обсязі трьох обов'язкових години на тиждень, але у навчальних планах міністерства у тижневому навантаженні, було чомусь затверджено, два уроки фізичної культури, що вносило суттєвий дисбаланс у роботу шкіл на місцях, а відсутність єдиної навчальної програми, у даний період, змушував вчителів працювати за програмами розробленими ще за Радянського Союзу, хоч варто зазначити, що з'являються перші розробки авторських та регіональних програм.

Концептуалізаційний етап заваршився затвердженням цільової комплексної програми "Фізичне виховання здоров'я нації", у якій передбачалося здійснення практичних заходів, щодо введення третього уроку фізичної культури на тиждень у середніх навчальних закладах, а також, планувалося запровадження державних стандартів освіти з фізичного виховання. Нажаль, програма була не виконана, перш за все, через брак коштів, а державні стандарти фізичного виховання для здобувачів базової середньої освіти і досі відсутні [10].

На етапі трансформації (1999–2003 рр.), врешті решт, з'являється українська державна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів 1–11 класів "Основи здоров'я і фізична культура", відповідно до якої метою фізичного виховання вбачалося збереження та зміцнення здоров'я, розвиток основних фізичних якостей, підвищення рівня фізичної підготовленості учнів [3].

Що стосується етапу стабілізації, демократизації та національної спрямованості державної освітньої політики України (2004–2008 рр.), то він характеризується переходом на 12-річний термін навчання учнів. Фізичне виховання декларується як самостійна сфера соціокультурної діяльності і стає окремим предметом у навчальних закладах. Фізкультурна діяльність отримала оздоровчо-корегувальну та прикладну спрямованість. Основна мета фізичного виховання полягає у формуванні фізичного, психічного і духовного здоров'я учнів, розвитку основних рухових здібностей; що підвищує рівень фізичної підготовленості школярів.

І нарешті, четвертий етап, що вважається етапом реформування освіти загалом і фізичного виховання, зокрема, починається з 2008 року. Що зумовлював багатьма чинниками, зокрема, необхідністю проведення реформ в українській освіті та фізичному вихованні та намаганням інтегрувати Україну у європейський простір.

Окрім того, серед причин через які влада вирішила реформувати галузь, фахівці, у першу чергу, вважають низький рівень фізичної активності молоді і їх мотивації до занять фізичною культурою. В цей час, нажаль, сталося кілька смертельних випадків на уроках фізичної культури, що, вчергове, підтвердило критичну ситуацію зі станом здоров'я дітей, хоч ці летальні випадки могли статися будь де, але сталося це, саме, на уроці фізкультури.

Все це мотивувало керівництво нашої держави до певних дій, але як виявляється, нажаль, помилкових, що створює проблеми у процесі реформування галузі. Із 2008 року різними постановами що мали на меті реформувати систему фізичного виховання учнівської та студентської молоді, як пише відома вчена Т. Круцевич, по фізичній підготовці в архітектоніці даної системи було здійснено серйозний удар, що має всі ознаки політичності [5].

Девальвація процесу фізичної підготовки у фізичній культурі навчальних закладів здійснювалася на фоні статистики про негативний фізичний стан і, перш за все, здоров'я молоді. Рішення про скасування державних тестів і нормативів оцінки фізичної підготовленості населення України не мало наукового обґрунтування, що нанесло суттєвої шкоди системі фізичного виховання у навчальних закладах. Прийняте урядове рішення, яке стосувалося проведення щорічних оцінювань фізичної підготовленості населення України, викликає багато запитань, оскільки акцент зроблено

на констатацію результату і майже нічого конкретного не говориться про організацію самого процесу фізичної підготовки, що б сприяла його покращенню.

Питання, щодо місця і ролі процесу фізпідготовки у фізичній культурі досі фундаментально не розглядалось. За радянської спортизованої парадигми фізичної культури, фізична підготовка була його основою, тоді як у незалежній Україні при незмінній парадигмі, фізпідготовку почала розглядатися тільки як одна із її багатьох складових, якою за певних обставин знехтували, чим тільки поглибили кризу функціонування галузі, оскільки основний критерій ефективності системи фізичного виховання було прибрано, а підвищення рівня здоров'я як критерій показує дуже слабку спроможність даної навчальної дисципліни вирішувати це соціальне завдання. Визначення девальвації фізичної підготовки у фізичному вихованні навчальних закладів України як політично вмотивованого рішення є головною невідомою проблемою, що негативно вплинуло як для громадян, так і на державу [6].

Не додає оптимізму і Концепція "Нової української школи", в якій, на жаль, також, не приділяється достатньо уваги фізичному вихованню дітей і молоді. Автори обмежились загальними фразами про здоровий спосіб життя підростаючого покоління, але нічого не говориться про розвиток їх фізичної підготовленості засобами фізичної культури, про підготовку до захисту своєї Вітчизни.

Із 2014 року Україна втягнута у гібридну війну. Реальні загрози суверенітету нашої держави і потреба захисту її незалежності та територіальної цілісності України, які постали, оголили всю недалекоглядність державного управління сферою фізичної культури і спорту. Статистика показує, що "кількість визнаних придатними до військової служби протягом 3, 4 і 5-ї хвили мобілізації зменшилась із 49% до 37% і 32% відповідно ($p < 0,05$), а кількість визнаних непридатними до військової служби у мирний час, збільшилась із 21% до 26%" [1].

Виникає риторичне питання, а кому потрібен випускник-патріот "з активною життєвою позицією, що діє відповідно до морально-етичних принципів і може приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини", але не здатний спочатку захистити свою державу [4].

Ще однією суттєвою проблемою є відсутність державних стандартів для учнів, тобто вимог до обов'язкових результатів навчання та компетентностей, оскільки у державному стандарті базової середньої освіти, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України за № 898 від 30 вересня 2020 р. "Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти", серед 11 ключових компетентностей, чомусь не має жодної, яка б стосувалася фізичного виховання [9].

Тому, для вирішення даних проблеми, перспективним для нас видається звернення до кращого світового досвіду, а саме, враховуючи стандарти, створені Національною асоціацією спорту та фізичного виховання США (NASPE) та Європейською асоціацією фізичного виховання (EUPEA), запропонувати п'ять загальноєвропейських стандартів, що треба досягти учням під час вивчення дисципліни "Фізичне виховання". А саме, фізично освічений індивід володіє знаннями, навичками, компетентністю та відповідним ставленням до фізичної культури, необхідними, по-перше, для використання у різних рухових діях та розуміє важливість рухової компетентності, по-друге, для розуміння важливості регулярної фізичної активності з метою досягнення й підтримання належного рівня здоров'я та фізичної підготовленості протягом життя, по-третє, для розуміння важливості раціонального харчування, особистої гігієни, запобігання стресу та їх внеску у фізичне благополуччя, четверте, для розуміння важливості самосприйняття та самооцінки й прояву відповідальної поведінки, що виявляє самоповагу та повагу до інших, для позитивної взаємодії у колективі, і останнє, для розуміння важливості систематизації, планування та застосування знань концепцій, принципів, стратегій і тактик здорового способу життя [7].

Іншими словами, кожен стандарт має свої сфери впливу. Якщо перший включає рухові компетентності, то другий, залученість до оздоровчої фізичної активності, третій включає обізнаність у сфері здоров'язбережувальних технологій, четвертий, самообізнаність та самоуправління і п'ятий, вміння розв'язувати проблеми і конструктивне мислення.

Висновки. Підсумовуючи все вище написане, зауважимо, що зміст фізичного виховання школярів в українських освітніх закладах часто-густо зазнавав суттєвих змін, у залежності від того чи іншого етапу, що проходила вся система фізичного виховання у нашій країні, як то етапи її становлення чи розвитку, воєнізації чи "спортизації" у радянський період історії України, або етапи концептуалізації, трансформації, стабілізації та реформування, в останні десятиріччя за часів незалежності.

Основними проблемами реформування шкільного фізичного виховання за часів незалежності України можемо вважати, перш за все, девальвацію процесу фізичної підготовки у фізичній культурі навчальних закладів і відсутність у шкільній практиці державних стандартів освіти з фізичного виховання.

Перспективи подальших досліджень спрямовані на вивчення особливостей контролю за розвитком фізичних якостей, рівнем фізичної підготовленості школярів на різних етапах розвитку шкільної системи фізичного виховання.

Література

1. Буженко А.І. Артеріальна гіпертензія та придатність до військової служби військовослужбовців і чоловіків мобілізаційного віку / А.І. Буженко, А.А. Воронко, Г.З. Мороз, Р.В. Шевчук, М.В. Ганоль // Україна. Здоров'я нації. – 2016. – № 1–2 (37–38). – С. 31 – 36.
2. Ваколюк А.М. Формування на уроках фізичної культури процесу навчання у загальноосвітніх школах України (50–80-ті рр. XX ст.) / А.М. Ваколюк // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки: збірник наукових праць. – №3 (54), вересень 2016. – Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2016. – С. 286 – 289.

3. Козачук Н. Етапи реформування шкільного фізичного виховання в період незалежності України / Наталія Козачук, Наталія Сороколіт // День студентської науки: зб. матеріалів щорічн. студент. наук. конф. – Львів, 2018. – С. 47 – 50.
4. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Крук М.З. Шкільна фізична культура в Україні (20-30-ті рр. XX ст.) / М.З. Крук: Навчально-методичний посібник. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2011. – 215 с.
6. Круцевич Т.Ю. Наслідки політики девальвації фізичної підготовки у фізичному вихованні освітніх закладів України для громадян і держави / Т.Ю. Круцевич, М.М. Саїнчук, Р.В. Підлетейчук // Науковий часопис [Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова]. Серія 15, Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. – Вип. 2. – С. 51 – 55.
7. Москаленко Н. Європейські стандарти шкільного фізичного виховання / Наталія Москаленко, Артем Яковенко, Тетяна Сидорчук, Оксана Марченко // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві, 2019. – № 4(48). – С. 51 – 54.
8. Петренко О.Б. Гендерний вимір шкільної освіти в Україні (XX століття): монографія / О.Б. Петренко. – Рівне: Вид. Олег Зень, 2010. – С. 15.
9. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP200898.html
10. Сороколіт Н. Становлення шкільного фізичного виховання в Україні в період незалежності / Наталія Сороколіт, Ольга Римар, Алла Соловей // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2018. – № 2. – С. 135 – 139.

References

1. Buzhenko A.I. Arterial'na hipertenzija ta prydatnist' do viys'kovoyi sluzhby viys'kovosluzhbovtiv i cholovikiv mobilizatsiyono viku / A.I. Buzhenko, A.A. Voronko, H.Z. Moroz, R.V. Shevchuk, M.V. Hanol' // Ukrayina. Zdorov'ya natsiji. – 2016. – № 1–2 (37–38). – С. 31 – 36.
2. Vakolyuk A.M. Formuvannya na urokakh fizychnoy kul'tury protsesu navchannya u zahal'noosvitnikh shkolakh Ukrayiny (50-80-ti rr. KHKH st.) / A.M. Vakolyuk // Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.O. Sukhomlyns'koho. Pedagogichni nauky: zbirnyk naukovykh prats'. – №3 (54), veresen' 2016. – Mykolayiv: MNU im. V.O. Sukhomlyns'koho, 2016. – С. 286 – 289.
3. Kozachuk N. Etapy reformuvannya shkil'noho fizychnoho vykhovannya v period nezalezhnosti Ukrayiny / Nataliya Kozachuk, Nataliya Sorokolit // Den' student-s'koyi nauky: zb. materialiv shchorich. student. nauk. konf. – L'viv, 2018. – С. 47 – 50.
4. Kontseptual'ni zasady reformuvannya seredn'oyi shkoly [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Kruk M.Z. Shkil'na fizychna kul'tura v Ukrayini (20-30-ti rr. KHKH st.) / M.Z. Kruk: Navchal'no-metodychnyy posibnyk. – Zhytomyr: Vyd-vo ZHDU, 2011. – 215 s.
6. Krutsevykh T.YU. Naslidky polityky deval'vatsiyi fizychnoyi pidhotovky u fizychnomu vykhovanni osvitenikh zakladiv Ukrayiny dlya hromadyan i derzhavy / T.YU. Krutsevykh, M.M. Sayinchuk, R.V. Pidletychuk // Naukovyy chasopys [Natsional'noho pedagogichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova]. Seriya 15, Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2018. – Vyp. 2. – С. 51 – 55.
7. Moskalenko N. Evropeys'ki standarty shkil'noho fizychnoho vykhovannya / Nataliya Moskalenko, Artem Yakovenko, Tetyana Sydorochuk, Oksana Marchenko // Fizychno vykhovannya, sport i kul'tura zdorov'ya u suchasn. suspil'stvi, 2019. – № 4(48). – С. 51 – 54.
8. Petrenko O.B. Hendernyy vymir shkil'noyi osvity v Ukrayini (KHKH stolittya): monohrafiya / O.B. Petrenko. – Rivne: Vyd. Oleh Zen', 2010. – С. 15.
9. Pro deyaki pytannya derzhavnykh standartiv povnoyi zahal'noyi seredn'oyi osvity [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP200898.html
10. Sorokolit N. Stanovlennya shkil'noho fizychnoho vykhovannya v Ukrayini v period nezalezhnosti / Nataliya Sorokolit, Ol'ha Rymar, Alla Solovey // Sportyvnyy visnyk Prydniprov'ya. – 2018. – № 2. – С. 135 – 139.